

7. Mudroha V. O. (2016). *Naukovo-metodichna diyalnist Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoji biblioteki Ukraini imeni V. Stefanika: istoriko-funkcionalnij aspekt ta innovacijni osoblivosti*. PhD. Nac. b-ka Ukraini im. V. I. Vernadskogo. Kyiv.
8. Svoboda A. (1998). Metodichna diyalnist yak tipologichna funkciya nacionalnoyi biblioteki (perspektivi yiyi rozvitku v NBUV). *Bibliotechnij visnik*, 2, pp. 6—9.
9. Smaglova N. (2001). Naukovo-metodichna diyalnist bibliotek yak faktor rozvitku bibliotechno-informacijnih resursiv Ukraini. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernadskogo*, 7, pp. 160—167.
10. Sokur O. (2022). Distancijni bibliotechni poslugi v umovah voyennogo stanu — vazhlij skladnik suchasnogo bibliotechno-informacijnogo obslugovuvannya. *Bibliotechnij visnik*, 3, pp. 92—96.
11. Sokur O. (2021). Naukovo-metodichna robota bibliotechno-informacijnogo kompleksu v umovah cifrovizaciji. *Biblioteka. Nauka. Komunikacija. Vid upravlinnya resursami — do upravlinnya znannyami*. Proceedings of the International Science Conference. Kyiv, 5—7 zhovt. 2021 r. Kyiv, pp. 129—132.
12. *Strategiya rozvitku bibliotechnoyi spravi na period do 2025 roku "Yakisni zmini bibliotek dlya zabezpechennya stalogo rozvitku Ukraini"* : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini. (2016). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248924865>.

Надійшла до редакції 5 вересня 2023 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 015:061.1]:070.489:796](477)"197"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).43-52

Лариса Дояр,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Спортивні злети Радянської України на сторінках республіканського журналу "Старт" 1970-х років

Стаття є виконавським звітом авторки щодо проведення історико-фондознавчого дослідження "Друковані видання України 1970-х рр.: тематичні та змістовні пріоритети", запланованого Книжковою палатою України у 2023 р. Розвідка продовжує серію одноосібних авторських публікацій у межах виконання завдань зазначеного дослідження. Метою роботи є проведення унікального пресознавчого дослідження за матеріалами найстарішого радянського спортивного часопису — республіканського журналу "Старт", що виходив в УСРР—УРСР, починаючи з 1922 р. Відповідно до хронологічних меж окресленого історико-фондознавчого дослідження предметом вивчення стали річні зшитки "Старту", що друкувалися впродовж 1970-х рр. Акцентуаційною авторською констатацією статті стало твердження щодо особливого статусу спорту у світовій історії. Здобутки українського радянського спорту 1970-х рр. розглянуто на конкретному фактологічному матеріалі та із зазначенням імен видатних спортсменів УРСР. Спираючись на олімпійські злети Радянської України, авторка підсумовує, що тогочасна республіка стала потужним майданчиком для підготовки олімпійських чемпіонів СРСР. Висновкова частина статті уміщує твердження, що в УРСР діяла широка мережа спортивних клубів і шкіл. На підставі опрацювання першоджерельної бази дослідження (україномовного щомісячника "Старт" за 1970-ті рр.) авторка наголошує на тому, що аналізований період був одним із найуспішніших у розвитку українського спорту, адже окреслена історична епоха подарувала Україні та світові чимало зіркових імен у галузі спорту.

Ключові слова: історико-фондознавче дослідження; щомісячний журнал Української РСР "Старт"; спортивний тріумф; журнальна рубрика; редакційна політика радянського періодичного видання

Постановка проблеми. Історико-фондознавче дослідження, яке впродовж поточного року проводить Державний архів друку, охоплює різноманітні аспекти, визнані як тематичні й змістові пріоритети друкованих видань України 1970-х рр. Окремі з них уже знайшли відображення на сторінках журналу "Вісник Книжкової палати". Проблема розвитку національного

спорту на різних етапах історичного поступу України, з огляду на її важливість у сучасному житті країни, є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження з історії українського спорту наявні у працях різного рівня та призначення. Йдеться про загальні (енциклопедичні, довідникові), спеціальні (монографічні, навчально-методичні), прикладні

(програмно-інструктивні, діагностично-тренувальні), наочні (постерні, листівкові) та інші друки. При цьому роль пошуковців-дослідників виконують фахівці історичної, педагогічної, психологічної, соціологічної, медичної та інших галузей. Окрім того, історію спорту активно пишуть самі спортсмени, достатньо згадати численні мемуари, автобіографії, інтерв'ю тощо.

Враховуючи наявну історіографію з порушеної проблеми та спираючись на викладені в ній констатації, авторка поставила за мету опрацювати зміст найстарішого в Україні спортивного журналу "Старт". Хронологічні межі дослідження (1970-ті рр.) відповідають завданням історико-фондознавчого дослідження "Друковані видання України 1970-х рр.: тематичні та змістовні пріоритети".

Виклад основного матеріалу дослідження. З античних давен спорт є особливою частиною людського життя. У Стародавній Греції, де 776 р. до н. е. розпочалася ера Олімпійських ігор, на час цих шляхетних змагань припиняли будь-які війни. На доданок до миролюбності спорт демонструє фізичну й духовну досконалість людини, привабливу красу тіла та непереборну силу духа, прагнення до тріумфу, перемоги над собою й своїми обмеженими природою можливостями. Під час спортивного протиборства учасники змагаються не так із суперниками, як із власними можливостями, перевершуючи свої попередні показники й досягаючи нових висот, здобуваючи очікуваних і неочікуваних, але таких жаданих перемог. Особливий статус спорту у світовій історії доведений тим фактом, що 1936 р. на XI Олімпійські ігри, що відбувалися в Берліні, без будь-яких вагань і страху за власне життя прибули атлети з усіх куточків світу, і навіть наскрізь хвора на патологічний расизм нацистська Німеччина була змушена аплодувати спортсменам із різним кольором шкіри, а єдине, що міг вчинити фюрер Третього Рейху, — піти зі стадіону на знак протесту проти перемоги чорношкірого атлета! Магія олімпійського руху вплинула навіть на Гітлера, який відкидав будь-які правила міжнародного співіснування та заперечував право на життя цілих народів і націй, — злочинець проти людяності був змушений підкоритися принципам проведення Олімпійських ігор, що не може не дивувати.

Спортивний суспільне явище та галузь людського життя по-ідейно важливе місце в СРСР і, безумовно, перебував на панівних позиціях у Радянській Україні. Від моменту повоєнного поновлення літніх олімпіад (1952) українські

радянські атлети демонстрували надзвичайно високі показники у складі олімпійських збірних команд СРСР. Так, на XV Олімпіаді у Гельсінкі (1952) із 22 золотих медалей СРСР 10 (6 особистих і 4 командні) належали атлетам з УРСР; на XVI Олімпіаді в Мельбурні (1956) із 37 золотих медалей СРСР 14 (8 особистих і 6 командних) здобули спортсмени з України; на XVII Олімпіаді у Римі (1960) із 43 золотих медалей СРСР 16 (13 особистих і 3 командні) вибороли спортсмени УРСР; на XVIII Олімпіаді у Токіо (1964) із 30 золотих нагород СРСР 13 (6 особистих і 7 командних) принесли спортсмени УРСР; на XIX Олімпіаді в Мехіко (1968) із 29 золотих медалей СРСР 14 (4 особисті та 10 командних) мали атлети з УРСР (у збірній команді СРСР із волейболу грало 9 українських спортсменів [1, с. 27]. Від 1952 р. Радянський Союз перебував в олімпійському двобої зі Сполученими Штатами Америки: у Гельсінкі першими були США, у Мельбурні й Римі — СРСР, у Токіо та Мехіко — знову США.

Сімдесяти роки минулого століття стали роками тріумфу радянського спорту загалом і спорту в Українській РСР зокрема. Після золотої американської "восьмирічки" (1964—1972) радянські атлети нарешті перехопили спортивну ініціативу в американських суперників і, починаючи з XX Олімпійських ігор у Мюнхені (1972), суттєво випереджали американців: у Мюнхені атлети СРСР здобули 50 золотих медалей, а спортсмени США — лише 33 [2, с. 2]; на XXI Олімпіаді в Монреалі (1976) радянська збірна виборола 47 золотих нагород, а США — 34. Навіть більше, у Монреалі команда Сполучених Штатів прогала не тільки СРСР, а й соціалістичній частині Німеччини: спортсмени Німецької Демократичної Республіки здобули тоді 40 золотих медалей [3, с. 2]. XXII Олімпійські ігри в Москві (1980) принесли Радянському Союзові найбільше золотих нагород в історії — 80; через бойкот московської Олімпіади з боку США в десятці переможців опинилися всі країни соціалістичного табору, за винятком Югославії: I місце — СРСР (80 золотих медалей), II місце — НДР (47), III місце — Болгарія (8), IV місце — Куба (8), V місце — Італія (8), VI місце — Угорщина (7), VII місце — Румунія (6), VIII місце — Франція (6), IX місце — Велика Британія (5), X місце — Польща (3).

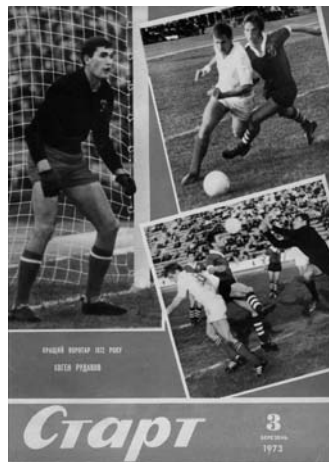
Важливо розуміти: якщо СРСР у 1970-х рр. був спортивним господарем світу, то УРСР — добре обладнаним майданчиком для підготовки олімпійських чемпіонів. У цьому можна переконатися, ознайомившись із тогочасною україн-

ською радянською періодикою. Найстарішим республіканським журналом спортивного спрямування був "Старт".

Часопис засновано 1922 р. у Харкові під назвою "Вісник фізичної культури". Від 1934 р. під назвою "Спорт" виходив у Києві. У 1941—1957 рр. випуск журналу було припинено, а в 1957—1965 рр. відновлено під назвою "Фізкультура і спорт". Від липня 1965 р. часопис виходив друком під назвою "Старт" і станом на проривний 1972 р. мав наклад 68—68,5 тис. примірників, 1976 р. тираж зріс до 73,5 тис., а вересневий номер 1980 р., присвячений XXII Олімпійським іграм у Москві, був виданий рекордним накладом — 110 тис. примірників! Ціна "Старту" впродовж 1970-х рр. залишалася незмінною та становила 25 коп. за номер, в олімпійському 1980-му часопис коштував 30 коп.

Щомісячний орган друку Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів Української РСР, як і більшість тогочасних періодичних видань республіки, виходив українською мовою. Редакційна колегія "Старту" впродовж трьох триумфальних для СРСР олімпіад (1972 р. — Мюнхен, 1976 р. — Монреаль, 1980 р. — Москва) демонструвала стабільність складу. Незмінним відповідальним редактором журналу впродовж 1969—1989 рр. був Г. Птиця.

За змістом щомісячник "Старт", хоч і мав статус галузевого видання, став загальнодоступним джерелом зі спортивної тематики, а відсутність на шпальтах набридливої політики сприяла його перетворенню на популярний журнал, цікавий для різновікової аудиторії. Навіть запровадивши до 50-річчя СРСР рубрику "Дружбою ми здружені — 50", редколегія не обтяжувала читачів розлогими екскурсами в історію утворення держави, а характеризувала цю по дію винятково в контексті розквіту спорту в усіх братніх республіках СРСР, зупиняючись насамперед на аналізі всесоюзних спартакіад — "справжніх фестивалів дружби і братерства спортсменів нашої Вітчизни" [4, с. 1]. Віддаючи шану радянським збройним силам, журнал обмежувався лише епізодичним поданням рубрики "Сторінки бойової слави", а надрукувавши на шпальтах фото величного пам'ятника радянським партизанам у прикарпатському селі Космач, встановленого на честь героїчного карпатського рейду 1943 р. на чолі з С. Ковпаком, редколегія навела до нього коментар цілком у дусі свого спортивного спрямування: "Біля монумента неодмінно зупиняються всі туристи і гірськолижники, які саме звідси починають свій шлях у Карпати" [5, с. 1].

Відчутне посилення політичної тематики відбулося наприкінці 9-ї — на початку 10-ї п'ятирічки, коли журнал "Старт" почав розвивати рубрики "XXV з'їзду КПРС — гідну зустріч!", "Це горде слово — БАМ", "Збудовано в 9-й п'ятирічці", "Честь прапора". З огляду на тематику редколегія популярного щомісячника дедалі частіше пригадувала рішення з'їздів і пленумів КПРС, цитувала уривки з промов Генерального секретаря ЦК КПРС, постанов союзного та республіканського урядів, міністерств і відомств, а щодо переможців спортивних змагань розпочала застосовувати пропагандистську риторику на кшталт "правофлангові нашого спорту", "передовики фізкультурного руху" тощо.

Кореляції редакційної політики "Старту" призвели до того, що в період між XX (1972) і XXII (1980) Олімпійськими іграми журнал використовував різноманітні назви для перманентно фігуруючих рубрик, як-от: "Твій старший брат — олімпієць", "Наші олімпійські надії", "Рубежі олімпійської слави", "Правофлангові нашого спорту", "Спартакіада вчить", "Олімпіада вчить", "У колективах фізкультури", "ГПО на марші", "Обговорюємо проблеми майстерності", "Спортсмени братніх республік", "Проблеми, пошуки, досвід", "Трибуна тренера", "Тренерські монологи", "Трибуна майстра", "Уроки самбо і дзюдо", "Клуб здоров'я", "Для сільських колективів", "Сторінки бойової слави", "На теми виховання", "Веселі силуети", "На спортивних меридіанах", "Звідки вони пішли (з історії видів спорту)", "За місцем проживання", "Довідкове бюро «Старту»", "Наш календар", "Сатира і гумор", "Наш шаховий конкурс", "Спортивний кросворд", "Олімпійський чайнворд" тощо. На честь XX літньої Олімпіади в Мюнхені редколегія журналу запровадила рубрику-гру "Олімпіонік-72", у якій уміщували різноманітні конкурсні завдання для читачів і регулярно визначали переможців.

Започатковуючи рубрику "Твій старший брат — олімпієць", редколегія "Старту" наголошувала, що олімпійський 1972 р. поставив перед кожним атлетом завдання розглядати власні успіхи лише крізь призму майбутньої Олімпіади. "Українські спортсмени, — зазначали журналісти, — завжди добре виступали на олімпійському рівні у складі збірної СРСР. На п'яти попередніх іграх 26 наших посланців завоювали загалом 40 золотих особистих нагород. Нині також велика група спортсменів України готується стати під прапори олімпійської збірної країни" [6, с. 2]. Першою публікацією в рубриці "Твій старший брат — олімпієць" стала стаття "Ціна перемоги", написана Б. Шахліним — заслуженим майстром спорту зі спортивної гімнастики, на той час єдиним в УРСР олімпійським чемпіоном, який мав 10 олімпійських нагород (6 золотих, 2 срібні та 2 бронзові медалі) [7, с. 2—4]. Спортсмен розповів читачам, як здобув перше олімпійське "золото" за вправи на коні. Сталося це на Олімпіаді в Римі 1960 р., де українському гімнастові довелося виборювати соті бала в японського суперника Т. Оно. Підступне жеребкування поставило Б. Шахліна в нестерпну ситуацію: у столиці Італії стояла страшenna спека, а Борису в очікуванні вирішального виступу не можна було зробити бодай одного ковтка води. Напруження колосальне, гра на нервах суперника і нарешті переможний результат 115,95, що був більшим за японський лише на 0,05 бала — тренер Шахліна О. Мішаков вигукнув ледь чутне "Ура!", бо захрип від хвилювання...

Центральне місце в кожному номері журналу "Старт" було відведено бесідам із видатними спортсменами. Окрім формату інтерв'ю, часто вживаними були монологічні розповіді, епізодичні спогади, меморатні подорожі в дитинство, коли майбутні чемпіони та рекордсмени здійснювали у спорті перші несміливі кроки. В означених форматах у кількох номерах "Старту" за 1971—1972 рр. було надруковано особисті замітки легенди українського радянського спорту, легкоатлета, найпрудкішого у світі бігуна-спринтера В. Борзова [8]. Він розповів про свій шлях у спорті, співпрацю з тренером В. Петровським у стінах Київського інституту фізкультури, важкі й такі прикрі травми під час тренувань і змагань тощо.

У форматі художнього твору (роману) на сторінках "Старту" було подано зворушливу розповідь про спортивні випробування видатного радянського штангіста, макіївчанина за народженням Ю. Власова [9, с. 29]. Оповідання велося від

першої особи, що глибоко занурювало читача у сферу особистих міркувань і почуттів спортсмена. Навіть далеку від спорту людину не залишали байдужими щирі зізнання важкоатлета: "...Я відчув, як у підриві не допрацювала спина. М'язи натягнулися... Рух згасав. Вага не виходила в точку траєкторії, де забезпечувався вихід... Нічого не залишалось, як пірнути під гриф... Я дихав хрипло, накрик. Я змушував себе тягнути штангу догори... Я розпрямився, але не зміг подолати пекучий натяг від паху до грудей. В мене мовби ввійшла потужна, вельми тверда і пекуча пружина, що стягувала нутрощі. Я відчув, що ось-ось кльону корпусом і зламаюсь. І я випустив штангу..." [9, с. 29].

Серед найцікавіших публікацій "Старту", що зводили спортивну діяльність на п'єдестал мужності та посилювали її виховний вплив на вітчизняних спортсменів досліджуваних 1970-х рр., варто виокремити історичний репортаж журналіста Л. Лазарева [10, с. 8—9]. Матеріал присвячено героїчному велопробігу, який здійснили українські радянські спортсмени у 1936—1937 рр. Події розвивалися так. П'ятеро динамівців-прикордонників України (Л. Людмирський, В. Шубін, І. Радевич, В. Морєв, В. Тимофєєв) морозяного вечора 15 лютого 1936 р. стартували від Оперного театру в Києві у небувалій за тривалістю і складністю велопробіг, протяжність якого вимірювалася фантастичною цифрою у 30 тис. км. Спортсмени мусили проїхати повздовж тогочасних кордонів СРСР і фінішувати в Москві. Переважна частина маршруту пролягала бездоріжжям, і часом не те, що шлях у а навіть і стежки не було, то ж доводилося йти пішки, ведучи велосипеди за "роги". Коли позаду залишилися Київ, Тирасполь, Одеса, Сімферополь, Кавказькі перевали, Тбілісі й Баку, на спортсменів чекали піски Середньої Азії з 40-градусною спекою, а вже незабаром, через п'ять місяців, вони вїхали в Іркутськ по глибоких кучугурах сибірського снігу. Снігові замети не залишали навіть вузької стежини. Хлопцям доводилося ставити велосипеди на рейки залізничних колій — на зворотному шляху саме в такий спосіб вони подолали майже 6 тис. км. Найпідступнішою для велопробігу виявилася Якутія з її вічною мерзлотою, скелястими горами та болотяною тундрою. На цьому відрізку шляху відмовили гальма у В. Тимофєєва, зірвався зі скелі у крижані води Лени ко місар пр бігу В. Шубін. У тайзі українським спортсменам довелося відбиватися від зграї голодних вовків, що оточили їх як жадану здо-

бич. У Хабаровську киян зустрічав відомий у СРСР і незабаром репресований маршал В. Блюхер. Він же познайомив їх із В. Чкаловим, який тоді щойно завершив історичний переліт Москва — острів Удд. Зворотний шлях до Києва пролягав через Якутськ, Красноярськ, Новосибірськ, Свердловськ, Ленінград і Мінськ. 6 лютого 1937 р., майже через рік після старту, славу п'ятірку київських динамівців урочисто зустрічала Москва. Позаду залишилося 30 872 км — на той момент то був найдовший в історії людства велопробіг, а його учасників — членів спортивного клубу "Динамо" — нагородили орденами Червоної Зірки. У роки війни всі п'ятеро хоробро воювали, а в повоєнний період тренували молодь, проводили громадську роботу по лінії Федерації велоспорту, створювати дитячі футбольні команди для участі в міжбудинкових змаганнях на Кубок "Шкіряного м'яча". Стара гвардія, як мовиться, і словом, і ділом сприяла розвиткові фізкультури та спорту в Україні.

Напередодні XX Олімпійських ігор журнал "Старт" надрукував унікальну спортивну статистику, яку підготував суддя всесоюзної категорії М. Подольський [1, с. 27]. Підрахунки узагальнювали досягнення українських радянських спортсменів у період від XV до XX літніх Олімпіад. Цінність публікації полягала не лише в тому, що автор ґрунтовно проаналізував медальний залік всесвітніх змагань від 1952 до 1968 рр. і навіть перелік прізвищ, нагород та видів спорту тих олімпійців, які здобули золоті, срібні та бронзові медалі, а й прокоментував регіональну палітру тогочасного спорту в Українській РСР. Зокрема, за даними судді всесоюзної категорії, на Олімпіаду в Гельсінкі 1952 р. Україна делегувала до збірної СРСР 26 спортсменів, з яких: 15 атлетів — із Києва, 4 — зі Львова, по 2 — із Дніпропетровська та Одеси, по 1 — із Запоріжжя, Харкова та Херсона; на Олімпіаді в Мельбурні 1956 р. до складу збірної СРСР увійшло 36 українських спортсменів, з яких: із Києва — 24, Львова — 7, Донецька, Херсона, Запоріжжя, Одеси, Харкова — по 1; на Олімпіаді в Римі 1960 р. від УРСР у збірній команді СРСР змагалася 36 спортсменів, з яких: із Києва — 21, Львова — 6, Одеси — 2, Чернівців, Запоріжжя, Сум, Дніпропетровська, Херсона, Вінниці, Черкас — по 1; на Олімпіаді в Токіо 1964 р. до складу збірної СРСР входило 35 українських спортсменів, з яких: із Києва — 14, Одеси — 6, Харкова — 5, Львова — 3, Черкас, Лисичанська, Чернівців, Дніпропетровська, Бердичева, Сум, Севастополя — по 1; на Олімпіаді в

Мехіко 1968 р. у збірній команді Радянського Союзу налічувалося 50 спортсменів з Української РСР, з яких: із Києва — 20, Харкова — 10, Львова — 6, Одеси — 3, Ворошиловграда — 3, Сум і Полтави — по 2, Миколаєва, Херсона, Дніпропетровська, Чернівців — по 1 [1, с. 27].

Копітка статистична праця М. Подольського допомагає зрозуміти географію українського радянського спорту, напрями його фахового зростання, а головне, дає змогу перекоонатися, що віддаленість регіонів від столичного центру та інших великих міст України не стала перепорою для підготовки олімпійських чемпіонів. Якщо у 1952—1956 рр. спортивні резерви УРСР було зосереджено переважно в Києві та Львові, то від 1960 р. географія спортивного успіху поступово поширювалася на більшість обласних центрів і дійшла до Севастополя та районних містечок на кшталт Лисичанська й Бердичева. Упродовж 1952—1968 рр. найбільше зросла олімпійська міць Харкова — столиця Слобідської України підвищила показник від 1 спортсмена у 1952 р. до 10 учасників у 1968 р. [1, с. 27].

Неймовірним тріумфом для СРСР стали XX літні Олімпійські ігри, що проходили у Федеративній Республіці Німеччині. Знеславлений колись листопадним 1923 р. антидержавним заколотом А. Гітлера Мюнхен перетворився на місце переконливої перемоги радянського спорту. За містичним збігом обставин радянські олімпійці у рік 50-річчя утворення СРСР здобули саме 50 золотих нагород! Журнал "Старт" у захваті повідомляв, що гімн Радянського Союзу лунав, а червоний прапор Країни Рад підіймався на олімпійських стадіонах ФРН рівно 50 разів, і цей символізм захоплював уяву не тільки громадян СРСР, а й симпатиків першої у світі соціалістичної держави. Магія цифр 50/50 зачарувала всіх шанувальників олімпійського руху, адже він асоціювався з боротьбою за мир, за який послідовно й на усіх рівнях виступав Радянський Союз. У жовтневому номері журналу "Старт" за 1972 р. було наголошено, що на XX Олімпійських іграх збірна команда СРСР обійшла свою суперницю — збірну команду США аж на 17 золотих нагород. З показником 50 золотих медалей у СРСР і 33 — у США Радянський Союз нарешті повернув втрачену 1964 р. у Токіо першість на олімпійському рівні. "Наші посланці, — зазначав автор журналу, — встановили своєрідний олімпійський рекорд, бо ще ніколи спортсмени однієї країни не здобували такої кількості найвищих олімпійських нагород" [2, с. 2].

Слід зазначити, що в порівнянні з попередніми олімпіадами у складі всесоюзної збірної виступала рекордна кількість українських спортсменів — 72. Їхній внесок у загальний успіх становив 20 золотих (7 особистих і 13 командних), 8 срібних (6 особистих і 2 командні), 13 бронзових (2 особистих і 11 командних) медалей [2, с. 1]. Якщо розглядати ці досягнення на тлі союзних показників, то вони в середньому коливалися у межах 40% союзного здобутку: з 50 золотих медалей СРСР, завойованих на XX Олімпійських іграх у Мюнхені, 20 вибороли українські спортсмени, з 27 срібних медалей СРСР 8 були українськими, з 22 бронзових 13 належали спортсменам УРСР [2, с. 1].

Надалі, висвітлюючи перемогу радянської збірної на XXI Олімпійських іграх у Монреалі (1976), журнал "Старт" уникнув раніше звичної республіканської деталізації спортивних досягнень. Після розлогої цитати Генерального секретаря ЦК КПРС, голови Президії Верховної Ради СРСР Л. Брежнєва про Олімпійські ігри як найважливішу подію в міжнародному спортивному житті, редколегія ознайомила читачів лише із загальносоюзними показниками перемоги. У тексті, зокрема, йшлося про те, що збірна команда Радянського Союзу продовжила традицію попередників і в гострій напруженій боротьбі виборола перше місце, здобувши 47 золотих, 43 срібних і 35 бронзових медалей [3, с. 2]. Про кількість спортсменів УРСР у складі союзної збірної вже не повідомлялося, тим більше ніхто не підраховував кількість здобутих нагород саме українцями. Переможна реляція журнальної передовиці обмежилася багатослівним уславленням лише росіянина М. Андріанова — своєрідного рекордсмена олімпійської гімнастики, який під час однієї Олімпіади здобув аж 7(!) нагород (4 золоті, 2 срібні та 1 бронзову медалі) і став гідним наступником київської гімнастичної школи: "Після видатних перемог на Олімпійських іграх киянина Бориса Шахліна, — писав "Старт", — жодному радянському гімнасту не таланило здобути звання абсолютного чемпіона. Його вигравали визнані фаворити — японські гімнасти. І ось, нарешті, олімпійська корона — у радянського гімнаста" [3, с. 2].

Вочевидь, прикрий для читачів брак республіканських підсумків Олімпіади в Монреалі журнал намагався компенсувати констатацією кількості нагород, здобутих країнами соціалістичного табору та детальним аналізом успіхів спортсменів Німецької Демократичної Респуб-

ліки, які за кількістю медалей майже наздогнали олімпійську збірну СРСР. У вересневому номері "Старту" за 1976 р. наголошено, що спортсмени 11 соціалістичних країн завоювали медалей більше, ніж представники 23 капіталістичних країн. Загалом, нагород було 344, з яких 121 була золотою [3, с. 3]. Цікаво, що спортсмени країн соціалістичного табору вибороли 121 золоту медаль зі 198, що рогувалися на Олімпіаді в Монреалі, тобто понад 60% загальної кількості олімпійських нагород здобули учасники з братніх до СРСР країн. Особливо успішною була НДР, представники якої завоювали 40 золотих, 25 срібних і 25 бронзових медалей, обійшовши за кількістю золотих нагород і очок команду США [3, с. 3]. Для американських атлетів, зазначалося в журналі, це стало важкою поразкою, тим більше, що отримана вона була на власному Північноамериканському континенті, на території сусідньої до США Канади. Варто зауважити, що потрактовування спортивних перемог СРСР і країн соціалістичного табору на сторінках "Старту" мало виразний політичний присмак — міжнародний спорт був елементом протистояння у тогочасній "холодній війні" й аргументом на користь переваг "світла соціалізму" над "темрявою капіталізму".

Популярний щомісячник зразка 1976 р. мав певні набутки в питаннях пропаганди фізкультури та спорту, які, зі свого боку, фундаментували поточні та подальші спортивні успіхи Української РСР. Саме тоді відбулося посилення дитячого компоненту видання, наприклад, у грудневому номері було висвітлено перебіг Перших всесоюзних спортивних дитячих ігор "Старти надій" [11, с. 4—6]. Окрім того, часопис повідомив про вихід унікальної дитячої спортивної енциклопедії "На славу спорту і в ім'я честі" колективного авторства П. Воробйова та Н. Фірсея [12, с. 32].

У зіркові для УРСР 1970-ті рр. журнал "Старт" намагався актуалізувати проблему фізкультури та спорту й серед людей похилого віку. Останні, ясна річ, не потрапляли в розряд потенціалу на майбутнє, однак їх залучення відповідало тогочасним вимогам до розвитку фізкультури та спорту в республіці, бо сигналізувало про позитивну тенденцію до всеохоплення цією галуззю усіх вікових груп суспільства та забезпечувало умови для її розквіту. Наприклад, читачі поважного віку не могли не зацікавитися науковими дослідженнями Інституту геронтології Академії медичних наук СРСР, що розташовувався в передмісті столиці УРСР — Пуці-

Водиці. Директор цієї установи, академік Д. Чеботарьов в інтерв'ю "Старту" зазначав, що організм людини розрахований не менш як на 100 років усвідомленого життя, а передчасному старінню можна запобігти будь-якими формами фізичної активності [13, с. 19]. За висловом академіка, хворобою ХХ ст. стала гіподинамія, адже фізична праця перестала бути невіддільним складником життя людини, тож для підтримання нормального функціонального стану людського організму фізичні вправи потрібні як повітря.

З поняттями масовості та всеохоплення розквіт українського радянського спорту пов'язував і тогочасний голова Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів Української РСР М. Бака (перебував на посаді впродовж 1973—1990 рр.). Стартуючи у 1976 олімпійський рік, очільник спортивної галузі республіки наголошував, що підвищення рівня майстерності спортсменів України відбувається одночасно зі зростанням масового фізкультурного руху [14, с. 4]. У статті, уміщеній у лютому номері "Старту", М. Бака зауважував, що на кінець 1975 р. кількість фізкультурників в Україні досягла 10,5 млн осіб, республіка має 439 майстрів спорту міжнародного класу, майже 6 тис. майстрів спорту, 138 тис. кандидатів у майстри і першорозрядників та близько 12 млн 700 тис. спортсменів масових розрядів [14, с. 4]. За період з весни 1972 р., коли було введено в дію новий комплекс підготовки значківців "Готовий до праці і оборони СРСР" (ГПО), понад 12 млн українців — від молодших школярів до людей старшого віку — одержали ці почесні знаки [14, с. 4]. У VI Спартакіаді народів СРСР, що проводилася до 30-річчя Великої Перемоги, взяли участь 20 (!) млн громадян України, серед яких 245 осіб підтвердили виконання нормативів майстра спорту міжнародного класу, 3010 — майстра спорту, 62 431 — кандидата в майстри і I розряду, понад 5 млн учасників продемонстрували результати, відповідні до нормативів масових спортивних розрядів [14, с. 6].

Серед переконливих показників успішності українського радянського спорту М. Бака називав і такі: на початок 1976р. в УРСР функціонувало майже 750 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, за роки 9-ї п'ятирічки понад 5 тис. загальноосвітніх шкіл республіки було забезпечено спортивними залами [14, с. 5]; саме тоді в республіці було збудовано найвідоміші споруди спортивного призначення, зокрема льодовий стадіон у Києві, басейн "Метеор" у Дніпропетровську (сучасна назва — Дніпро), спортивні палаци в Одесі й

Донецьку, легкоатлетичні манежі Донецького політехнічного інституту, заводу "Азовсталь" у Жданові (сучасний Маріуполь), шлакового заводу в Дніпродзержинську (сучасна назва — Кам'янське), спортивний корпус із басейном Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, басейни "Локомотив" і "Спартак" у Харкові тощо [14, с. 4]. Спортивна громадськість України, зазначав М. Бака, "пишається такими масовими колективами фізкультури і спортклубами, як "Богатир" заводу "Криворіжсталь" імені В. І. Леніна, "Метеор" міста Дніпропетровськ, "Зоря" Ворошиловградського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції, Львівського виробничого об'єднання "Електрон", колгоспів імені Бузицького на Київщині, "Верховина" на Прикарпатті, кримських радгоспів "Красний" і "Коктебель" та ін." [14, с. 5]. З окресленим періодом голова республіканського Комітету по фізичній культурі і спорту пов'язував розквіт спортивних талантів таких відомих майстрів, як В. Борзов, М. Авілов, А. Бондарчук, О. Шапаренко, К. Курішко, П. Король, М. Юнак, О. Ткаченко, П. Пінігін, В. Юрченко, П. Ледньов, А. Клеманов та інші. Великої слави на той момент зажили такі спортивні колективи, як футбольна команда "Динамо" (Київ) — загальнонаціональний лідер радянського футболу, володар Кубка кубків європейських країн і Суперкубка 1975 р., а також гандбольна команда "Спартак" (Київ), що стала багаторазовим чемпіоном СРСР і володарем Кубка європейських чемпіонів [14, с. 5]. Фундамент зоряного часу українського спорту створили тогочасні тренери: В. Петровський, В. Лобановський, О. Базилевич, І. Турчин, А. Коваленко, Н. Кожух, О. Кожух та інші.

Поширюючи обрії спортивних здобутків Української РСР у 1970-х рр., журнал "Старт" друкував бесіди з регіональними представниками радянської влади, керівниками промислових і сільськогосподарських підприємств, директорами різноманітних установ і закладів, що опікувалися розвитком фізичної культури й спорту на місцях. Зокрема, у березневому номері журналу за 1976 р. було уміщено статтю члена Президії Верховної Ради УРСР, голови виконкому Криворізької міської Ради депутатів трудящих, делегата XXV з'їзду КПРС Ю. Бабича, у якій розповідалося про масштабне будівництво спортивних об'єктів у Кривому Розі, здійснене упродовж щойно завершеної 9-ї п'ятирічки [15, с. 4—5]. Тогочасний міський голова зазначав, що нещодавно Кривий Ріг мав лише один спортзал

площею 26 x 14 м та кілька футбольних полів і тирів, а в 10-ту п'ятирічку місто вступає з міцним потенціалом у 18 стадіонів на 150 тис. місць, 7 палаців спорту (у комплексі кожного — 25-метровий басейн, ігровий зал 42 x 18 м, два зали 18 x 6 м, 50-метровий тир на 5 бійниць). Окрім того, зону здоров'я міста на той час становили 152 спортивні зали, 32 тири, 82 бази відпочинку та понад 1 тис. спортивних майданчиків. Автор наголошував, що всі капітальні споруди спортивного призначення зведено коштом промислових підприємств. Наприклад, Рудоуправління ім. XX партз'їзду побудувало ігровий манеж з двома залами 42 x 12 м та 36 x 18 м і як щедрий подарунок (вартість комплексу становила 280 тис. крб) передало його у розпорядження спеціалізованої ДЮСШ-4, де 500 школярів навчалися баскетболу, волейболу, футболу й гандболу [15, с. 4]. Серед нагальних проблем галузі Ю. Бабич виокремив нестачу викладачів фізичної культури: криворізькі ДЮСШ на той час відвідувало понад 5 тис. школярів, а кваліфікованих тренерів бракувало, тому фахівців запрошували звідусіль. Та, попри цю проблему, Кривий Ріг мав насичений календар підліткових змагань: міський голова повідомляв про спартакіаду піонерських таборів, у якій 1975 р. взяли участь 24 тис. дітей. Особливо цікаво пройшли фінали в таборі "Ластівка" заводу "Криворіжсталь" — на захід приїхали славнозвісні металурги й гірники, а над місцем спортивних стартів палав Олімпійський вогонь. Опікуючись зростанням спортивної майстерності дорослих криворіжців, у місті було проведено змагання за програмою VI Спартакіади народів СРСР — у фіналах виступали збірні команди ДСТ і відомств (спортклуби — окремо), а потім відбулися територіальні фінали [15, с. 5].

Переконливим спортивним здобутком Кривого Рогу Ю. Бабич назвав показники руху "Готовий до праці і оборони" — на той момент кожен п'ятий мешканець 700-тисячного міста мав значок ГПО і ще 53 тис. осіб займалися у групах підготовки до здавання нормативів ГПО. Загалом, за підрахунками Ю. Бабича, армія фізкультурників і спортсменів Кривбасу налічувала тоді не менше 200 тис. осіб [15, с. 5]. Голова Кривого Рогу наголошував, що між ударною працею та заняттями спортом є прямий зв'язок, адже одними з перших у місті нормативи нового комплексу ГПО склали передовики виробництва — сталевар А. Турчин і підручний сталевара С. Брагер. Організацією фізкультурного руху на підприєм-

ствах Кривого Рогу на той момент керував директор Рудоуправління ім. Кірова О. Черненко.

Розповідаючи про стан олімпійських видів спорту в Кривому Розі, Ю. Бабич зазначав, що під час V Спартакіади народів СРСР це місто було широковідоме лише важкоатлетами, вихованцями заслуженого тренера УРСР З. Архангродського, але під час наступної спартакіади на повний голос заявили про себе криворізькі плавці, легкоатлети, боксери, гімнасти, а на базі міських спортивних арен за цей час було проведено 40 всесоюзних і республіканських турнірів [15, с. 5]. Призерами всесоюзних змагань і кандидатами в олімпійську збірну СРСР стали криворізькі плавці Т. Голубцова й С. Фесенко. Сімнадцятирічна гімнастка Л. Єфимова, вихованка тренера О. Машкова, стала чемпіонкою УРСР. Міжнародного рівня досягнув стрибун у висоту М. Желнов. Шестеро криворізьких легкоатлетів завоювали звання чемпіонів і призерів VI Спартакіади України, а учня тренера І. Шостака — легкоатлета А. Прокошина — одразу після республіканських змагань ввели до збірної СРСР. На великий ринг вийшли криворізькі боксери А. Миколаєнко, Г. Стрелецький, В. Зинов'єв, М. Грушевський.

Ю. Бабич наголосив також на тому, що Кривий Ріг мав міцну матеріально-технічну базу спорту — 262 колективи фізкультури, 3 спортклуби, 12 ДЮСШ, водночас штат міського спорткомітету налічував лише 4 працівники й без допомоги громадського активу, вочевидь, не впорався б із роботою [15, с. 5]. Засновані в місті федерації з різних видів спорту очолили відповідальні особи міських підприємств і навчальних закладів: головою Федерації важкої атлетики на той момент був заступник директора комбінату "Кривбасшахтопроходка" І. Кобець, на чолі Федерації легкої атлетики став голова міському Криворізького гірничорудного інституту І. Каруца, Федерації городошників — бригадир слюсарів Південного гірничозбагачувального комбінату І. Белов [15, с. 5].

Загалом, на підставі інформації, наведеної у статті голови міськвиконкому Кривого Рогу Ю. Бабича, 1970-ті рр. можна вважати зоряним часом не тільки для республіканського, а й для регіонального спорту. Ім'я плавця з Кривого Рогу С. Фесенка, згадане серед інших 1976 р., заграло яскравими барвами 1980 р., коли вихованець криворізької школи плавання став першим із радянських плавців-чоловіків, хто здобув олімпійське золото. Незабутній момент вручення тогочасним президентом Міжнародного олімпійсько-

го комітету лордом М. Кілланіном олімпійської золотої медалі криворіжцю С. Фесенку зафіксував фотокореспондент журналу "Старт" Ю. Шаїнський [16, обкл.].

Випуски часопису 1980 р. було присвячено підготовці, перебігу та підбиттю підсумків XXII Олімпійських ігор у Москві. У висвітленні цього міжнародного свята редакційна колегія відродила добру традицію республіканського аналізу олімпійських здобутків, несправедливо забуту під час розгляду підсумків Олімпійських ігор в Монреалі. Більше того, аналіз спортивних досягнень, здобутих збірною СРСР у столиці своєї Батьківщини, був значно докладнішим за мюнхенський 1972 р. Його результати оприлюднив голова Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР М. Бака [17, с. 2—4]. У статті, підготовленій для журналу "Старт", він не тільки зіставив загальносоюзні та республіканські показники олімпійських нагород, а й продемонстрував, який внесок у перемогу здійснили регіональні спортивні школи України. М. Бака зазначав, що з 80 золотих нагород збірної СРСР — 38 (майже половину (!)) (13 особистих і 25 командних) вибороли спортсмени УРСР, із 69 срібних нагород СРСР — 19 здобули спортсмени України, з 46 бронзових медалей — 18 отримали вихованці українського спорту. Загалом, у збірній олімпійській команді СРСР виступало 93 спортсмени з України, і 75 із них повернулися додому з нагородами. У ході змагань українські майстри 5 разів поліпшували світові й 7 разів олімпійські рекорди! [17, с. 2].

Серед учасників Олімпіади-80, наголошував М. Бака, були представники 15 областей України. Найбільшого успіху досягли спортсмени з Києва, які завоювали 20 золотих медалей (з яких 5 особистих), 11 срібних і 12 бронзових. Значним був здобуток атлетів Донеччини — 4 золоті, 3 срібні та 1 бронзова медалі. Третє місце у цьому регіональному заліку посіла Херсонська область — 3 золоті, 1 срібна та 1 бронзова медалі. Дніпропетровці здобули 2 особисті золоті медалі, львів'яни — 2 золоті й 2 бронзові, на рахунок харківських спортсменів — 1 золота та 1 бронзова нагороди [17, с. 3]. Уперше, зауважував М. Бака, повернулися з олімпійськими нагородами спортсмени Миколаївської та Полтавської областей. Натомість провальною Олімпіада-80 стала для спортсменів Запорізької області, які набрали всемеро менше залікових очок, ніж на XXI Олімпіаді в Монреалі. Слабким виявилось представництво Ворошиловградської (у сучасній

назві — Луганської) області. На Олімпіаді-80, як і на всіх минулих іграх, не було жодного спортсмена з Волинської, Кіровоградської, Ровенської та Тернопільської областей.

Зі спортивних товариств України найбільший "врожай" особистих золотих медалей зібрало ДСТ "Авангард" — 14 його представників здобули 6 золотих (з яких 5 особистих), 4 срібні й 3 бронзові медалі. Динамівці України, що делегували до збірної СРСР 20 спортсменів, вибороли 6 золотих (з яких 3 особисті), 2 срібні та 8 бронзових медалей. 16 медалей, у тому числі 9 золотих, завоювали армійські спортсмени, поміж яких особливо відзначилися атлети Червонопрапорного Київського військового округу, який делегував 13 учасників. Останні здобули 4 золоті, 3 срібні та 2 бронзові медалі. Переконливим став успіх товариства "Колос": усі троє його представників здобули по 1 медалі (1 з яких — особиста). Дев'ять українських гандболісток, що представляли спортивне товариство "Спартак", також повернулися з Москви з чемпіонськими титулами. На тлі гучних перемог в аутсайтери змагання потрапило республіканське спортивне товариство "Буревісник" [17, с. 3]. Серед встановлених недоліків голова Комітету по фізичній культурі і спорту УРСР назвав відсутність представників України в окремих видах спорту, зокрема велоспорті на шосе, стендовій стрільбі та стрільбі з лука, жіночих командах із волейболу та баскетболу, командах із трав'яного хокею. Слабкими виявилися виступи українських спортсменів у веслуванні на байдарках і каное, кульовій стрільбі, академічному веслуванні тощо.

Висновки. Узагальнюючи опрацьовані матеріали, можна впевнено стверджувати, що спортсмени Української РСР стали потужним загоном олімпійської збірної Радянського Союзу: у найуспішніших змаганнях кількість здобутих ними медалей сягала 50% загальносоюзного показника. Мережа активно діючих спортивних клубів і шкіл в Україні була настільки широкою, що станом на 1972 р. 12 млн мешканців республіки здали норми ГПО (у відсотковому співвідношенні це перевищувало 25% тогочасного (47,9 млн) населення УРСР).

Загалом, на підставі проведеного пресознавчого дослідження можна говорити про те, що проаналізований авторкою період став одним із найуспішніших у розвитку українського національного спорту. Саме тоді було створено широку інфраструктуру для занять фізичною культурою та спортом, а кількість аматорів-

спортсменів в українській глибинці (наприклад, у Кривому Розі) становила майже 30% загальної кількості містян.

Окрім того, зазначена історична епоха подарувала Україні та світові чимало зіркових спортсменів, на здобутки яких рівняються й сучасні атлети.

Список бібліографічних посилань

1. Подольський М. М. Від п'ятнадцятих до двадцятих. Спортсмени України на п'яти олімпіадах. *Старт*. 1972. № 8. С. 27.
2. Триумф радянських олімпійців. *Старт*. 1972. № 10. С. 1—2.
3. Перемога — яскрава, переконлива. *Старт*. 1976. № 9. С. 1—3.
4. Дружною ми здружені. *Старт*. 1972. № 1. С. 1.
5. Радянським збройним силам — слава! *Старт*. 1972. № 2. С. 1.
6. Твій старший брат — олімпієць. *Старт*. 1972. № 1. С. 2.
7. Шахлін Б. Ціна перемоги. *Старт*. 1972. № 1. С. 2—4.
8. Борзов В. Поєдинок триває секунди. *Старт*. 1971. № 12. С. 4—6; 1972. № 1. С. 20—23; 1972. № 2. С. 5—8.
9. Власов Ю. Солоні радощі. *Старт*. 1976. № 1. С. 29—31.
10. Лазарев Л. Вздовж кордонів Батьківщини. *Старт*. 1972. № 5. С. 8—9.
11. Єфименко Г. Класи... класи... класи! Роздуми навколо перших всесоюзних спортивних дитячих ігор "Старти надій". *Старт*. 1976. № 12. С. 4—6.
12. Теплер Ю. Маленька дитяча енциклопедія спорту. *Старт*. 1976. № 11. С. 32.
13. Чеботарьов Д. Ф. Жити не менше 100 років!. *Старт*. 1976. № 7. С. 18—19.
14. Бака М. Шляхом, вказаним партією. *Старт*. 1976. № 2. С. 4—6.
15. Бабич Ю. П. Ширше крок, товаришу спорт!. *Старт*. 1976. № 3. С. 4—5.
16. *Старт*. 1980. № 9. 32 с.
17. Бака М. З олімпійських висот — до нових рубежів. *Старт*. 1980. № 10. С. 2—4.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine

Sports rise of Soviet Ukraine on the pages republican magazine "Start" 1970s.

The presented article is the executive report of the author regarding the implementation of the historical and fundological study "Printed publications of Ukraine in the 1970s: thematic and content priorities", planned for implementation by the Book Chamber of Ukraine in 2023. The purpose of the work was to conduct a hitherto non-existent press research based on the materials of the oldest Soviet sports magazine — the republican magazine "Start", which was published in the USSR — Ukrainian Soviet Socialist Republic since 1922. In accordance with the chronological limits of the specified historical and fundological research, the annual issues of "Start" became the subject of study, which were published during the 1970s. The author's emphatic assertion of the article was a statement about the special status of sports in world history. The achievements of Ukrainian Soviet sports in the 1970s are reviewed on the basis of specific factual material and with the names of outstanding sportsmen of the Ukrainian SSR. Based on the Olympic achievements of Soviet Ukraine, the author noted that the then Ukrainian SSR was a powerful training ground for the Olympic champions of the Soviet Union. The concluding part of the presented article contains the statement that a wide network of sports clubs and schools operated in the Ukrainian SSR. On the basis of the study of the primary source base of the research (the Ukrainian-language monthly "Start" from the 1970s), the author insists that the studied period became one of the most successful in the development of Ukrainian sports, because the named historical era gave Ukraine and the world many star names in the field sport.

Keywords: *historical and foundational research; monthly magazine of the Ukrainian SSR "Start"; sports triumph; magazine column; editorial policy of the Soviet periodical*

References

1. Podolskij M. M. (1972). Vid p'jatnadcyatih do dvadcyatih. Sportsmeni Ukrayini na p'yati olimpiadah. *Start*, 8, p. 27.
2. Triumf radyanskih olimpijcev. (1972). *Start*, 10, pp. 1—2.
3. Peremoga — yaskrava, perekonliva. (1976). *Start*, 9, pp. 1—3.
4. Druzhboyu mi zdruzeni. (1972). *Start*, 1, p. 1.
5. Radyanskim zbrojnim silam — slava! (1972). *Start*, 2, p. 1.
6. Tvij starshij brat — olimpiyec. (1972). *Start*, 1, p. 2.
7. Shahlin B. (1972). Cina peremogi. *Start*, 1, pp. 2—4.